

Siva és Sakti

[Jóga – India Világa 2. szám (2007. augusztus) 142-151. oldal]

1. Az isteni pár

A legtöbb hindu és saiva irányzatban Siva alakjától szinte elválaszthatatlan Sakti vagy Déví, az Istennő személye. Ő az istenség női párja, hitvese és szeretője, elvontabb tekintetben pedig az istenség női arculata vagy női energiája, saktija. Sivához hasonlóan az Istennőt is számtalan néven és formában ismerik: ő Sakti, az energia, Déví, az Istennő, Durgá, a megközelíthetetlen, Párvatí, a hegyek leánya, Ambá¹, az anyácska, Kálí, a sötét, Mahésvari, az Úrnő, Gaurí, a ragyogó (vagy tiszta, világos), Lalitá, az elbűvölő (vagy játékos, buja) stb. Természete hol kegyes és barátságos, mint Párvatí vagy Gaurí estében, és sokszor nevezik a teremtményekre szerető gondoskodással figyelő jóságos anyácskának, Ambának.² Máskor viszont pusztító oldala domborodik ki, ilyen például a démonok ragyogó szépségű pusztítója, Durgá, vagy a külsejében is rettentő, koponyafüzért viselő Kálí, ki a végítélet óráján elnyeli az egész mindenséget. Mint Vágdéví, ő minden tudás, ihlet és bölcsesség forrása, mint Sakti, ő a mindenséget átható, mindenütt jelen lévő energia, a jóga és a tantra gyakorolói számára egyúttal az üdvösséghez vezető spirituális erő.

A különféle hindu és saiva kultuszokban és iskolákban az Istennőnek eltérő szerepeket tulajdonítanak. Néha szinte teljesen a háttérbe szorul Siva, a Nagy Isten mögött; egyértelműen az ő alárendeltje. Az ábrázolásokon ez legtöbbször úgy jelenik meg, hogy egy apró Istennő ül egy hatalmas termetű Siva ölében, vagy Siva archetipikus “pater familias”-ként oltalmazza családját: hitvesét és két gyermekét (Ganésát és Szkandát). Másutt, különösen a tantrikus színezetű tanításokban az Istennő hangsúlyosabb szerepet kap, annak alapján, hogy az aktív, világban immanensen jelen lévő Sakti princípiuma a gyakorló szempontjából fontosabb, hiszen ő az, akinek a révén közeledni lehet Sivához. Egyes (leginkább az ún. “balkezes” irányzatokhoz tartozó) tantrákban pedig azt találjuk, hogy az Istennő egyenesen felülmúlja Sivát. Az Istennő a saiva és tantrikus irányzatokon kívül is fontos – bár kevésbé hangsúlyos – szerepet kap, itt leginkább a teremtet világegyetemet létrehozó anyagi energiával azonosítják (Visnumájá, Májádéví).

Siva és női párja, Sakti kultusza sokak szerint azon az ősi, több kultúrában is elterjedt kozmológiai elképzelésen alapszik, mely a mindenséget egy férfi és egy női princípium kapcsolatára vezeti vissza. Indiában ennek legismertebb megfogalmazása a szánkhja hangsúlyozottan dualisztikus világképe, mely két egymással egyenrangú, örök öselvre (maszkulin szellem, feminin anyag) tagolja

¹ Más változatban Ambiká, a dél-indiai (dravida) nyelvekben pedig Ammá.

² Különösen a modern hinduizmusban kap nagy hangsúlyt az Istennő anyai arculata. Jóságos, kegyes Anyaként tekintenek rá, aki szerető gondoskodással oltalmazza híveit és az egész mindenséget.

a mindenséget.³ A saiva kozmológiák sokban hasonlítanak a szánkhjához, ám ezekben sokkal inkább a két princípium kapcsolata (nem egyszer egyesülése vagy egysége), mint elválasztottsága kap hangsúlyt. Itt Siva mint az isteni Atya, az istenség férfias, hatalommal bíró, a világon uralkodó, egyben magasan a világ felett lévő arculatát reprezentálja. Elvont formájában ő a tiszta tudat, az anyagi világtól érintetlen, önmaga teljességében nyugvó szellem kozmikus princípiuma. Ezzel szemben Sakti, az Isteni Anya, az istenség nőies, a világban immanensen jelen lévő és minden dolgot átható, a teremtett valóságról kozmikus anyaként gondoskodó arca; elvont formájában a megnyilvánult világ határtalan dinamizmusa, a relatív valóság milliárdnyi formára bomló energiája. Neve is azt jelenti: erő, energia, képesség. A passzív, világ feletti Siva mellett Sakti az, aki *aktívan hatni* képes a világban, akinek teremtő, nőies energiája létrehozza és odaadón oltalmazza a mindenséget a maga állandóan változó sokféleségében.

Ebben a tekintetben érdemes megemlíteni, hogy a Siván táncoló vagy ülő Sakti (vagy az Istennő valamely más aspektusa) nem a dominancia kifejezése, mint azt Nyugaton sokan értelmezik. Az Istennő tánca a megnyilvánuló isteni energia dinamikus aktivitásának jele, míg Siva fekvő helyzete a transzcendencia világ feletti passzív nyugalomát szimbolizálja – a mélységben nyugvó kozmikus csend felett ott lüktet és pulzál a mindenség eleven energiája. Egy kedvelt szójáték szerint a világ szempontjából Siva csupán olyan lenne Sakti nélkül, mint egy *sava*, egy holttest, a mindenségben hatni képtelen, önmagában nyugvó szellem. (A szanszkrit lejegyzésére leggyakrabban használt dévanágarí írás szótagírás, ahol a mássalhangzók esetében az egyes betűk a mássalhangzóval együtt a nyelvben leggyakoribb “a” hangot is jelölik, így például: श = sa व = va. Ha más magánhangzót – például egy “i”-t – akarunk a szótaghoz kapcsolni, azt már külön jelölnünk kell: ि + श = si. Így a két szót egyetlen írásjel hozzáadása

különbözteti meg: शव – sava, शिव – Siva. Tehát, ha a Sakti “i”-jét elvesszük Sivából, akkor Siva sava lesz, holttest, a világban aktívan megnyilvánulni képtelen, teljességgel passzív princípium.)

Siva és Sakti világteremtő kapcsolatának egyik gyönyörű, ám igen absztrakt megfogalmazását találjuk az ún. *kasmíri saiva* iskola teremtfelfogásában, ahol a hangsúly nem azon van, hogy a két princípium miként egészíti ki egymást, hanem azon, hogy miként alkotnak elválaszthatatlan egységet. Siva itt nem más, mint az egyetlen abszolút valóság, a mindenfajta másodík nélküli Egyetlen. Ő az abszolút Önvaló, a határtalan, tiszta tudat; transzcendens valóság, aki immanensen jelen van a világmindenségben is. Siva örök fény, önfényű tiszta tudat (*csit*), aki egy a benne rejlő teljes kreatív energiával, Saktival, aki viszont maga az örök gyönyörűség, az *ánanda*.

³ Erről bővebben lásd írásomat a *Jóga – India világa* 1. számának 87–102. oldalán.

A teremtés kezdetén a tiszta Tudat mint egy kristálytiszt, mozdulatlan víztükör, fodrozódni kezd és megremeg. Létrejön benne egy teljességgel spontán áramlat, melynek révén Siva tudatára ébred önmaga végtelen tudatának, abszolút szabadságának és határtalan boldogságának. Ennek a vibráló lüktetésnek az energiája Sakti, kinek révén megtörténik a teremtés, melynek nincsen célja vagy miértje, az csak Siva, a Valóság önfeledt, spontán játéka saját energiájával, Saktival. *A tiszta tudat teremtő áramlata is végső soron önmagán belül folyik – a tiszta tudat mintegy “befelé áramlik”* –, és ahogyan nincs semmi, ami a tiszta tudaton kívül lenne vagy történne, úgy Sakti, a tiszta tudat lüktető, dinamikus vibrációja sem elválasztott Sivától, a tiszta tudattól. Minden, ami elkülönült valóságnak látszik, nem más, mint Siva önmagával kölcsönható, gyönyörteli önfeledtségben áramló energiája. Siva és Sakti így csak a világ látszatvalósága felől tekintve tűnik különállónak, valójában teljes egységben (számaraszja) vannak, és lényegüket tekintve ugyanazok. Mint mondják, ahogyan a hold fénye sem különbözik magától a holdtól, úgy Siva is elválaszthatatlanul egy Saktijával, önnön kreatív energiájával.⁴

Az ind ikonográfiában az isteni pár egységének gyakori megjelenítése Ardhanárisvara, az istenség félig férfi, félig női ábrázolása. A legenda szerint Siva egyik égi kísérője, Bhiringí egyszer a hagyományos tiszteletadás jeleként jobb kéz felől háromszor meg akarta kerülni az istent. És hogy a mellette álló Párvatít ne kelljen megkerülnie, méhecskévé változott, és átrepülve kettejük között három kört írt le Siva körül. Ezt látván, Siva összeolvasztotta testét az Istennővel, így jelezte Bhiringinek, hogy mindkettejüket illendő megkerülni, mert ők ketten – egyek.

Hasonló egység mutatkozik meg a lingában is: a linga teste, a henger formájú, stilizált fallosz Siva határtalan (férfias) erejét, a mindenséget létrehozni képes *passzív potencialitást* jelképezi. Ez fogja körbe a jóni, a stilizált vulva, mely a termékeny-dinamikus Saktira utal, aki nélkül a teremtés csupán szunnyadó lehetőség maradna.

2. Párvatí mítosza

Siva és Sakti viszonyáról, kapcsolatáról számos mítosz maradt ránk. Az alábbiakban azt a történetet mutatjuk be részletesen, mely elbeszéli, hogy miként lett Párvatí, a hegyek leánya Siva, a Nagy Isten hitvesévé. A történet számos változatban ismert, egy kidolgozottabb formája a következő:

⁴ A kasmíri saivismus monizmusa, a saiva advaita sokban hasonlít a nálunk is jól ismert advaita védántára, ám tudatfelfogása, mely szerint a tiszta tudat ön-tudat (önmagáról való tudat), amely spontán tevékenységgel rendelkezik, eltér az advaita védánta tudatkonceptiójától, mely a szubjektum–objektum kettősséget és a cselekvést egyaránt a tudatlanság szülte káprázatnak tudja be. A saiva advaitában a világ sem minősül pusztán káprázatvalóságnak, hanem Siva gyönyörteljes, önmagából való teremtőképességének megnyilvánulása.

2.1. Szatí halála

Párvatí Himavánnak, a Himalája istenének leánya volt, és már gyermekként csak arra az egyetlen dologra vágyott, hogy ha felnő, Siva felesége legyen. E különös vágy előző életének emlékeiből fakadt. Korábbi megtestesülésében ugyanis egyszer már a Nagy Isten, Siva Mahádéva hitveseként élt, ám férje becsületét oltalmazandó, saját maga vetett véget életének.

Korábbi életében apja Daksa volt, a teremő, Brahmá fia, a pradsápatik, a világ teremtésében részt vevő hatalmak egyike. Daksa erényes volt, művelt és jártas a vezeklésben, melynek révén óriási erőket halmozott fel. Minden kiválósága ellenére azonban egyetlen hibától szenvedett: csak úgy dagadt az öntelt büszkeségtől. Hogy hatalmát mindenkinek megmutassa, hatalmas áldozatot rendezett, melyre meghívta az összes istent és égi bölcsét, akik mind mély hódolattal adóztak előtte. Egyedül Mahádéva maradt ülve. Ő tudta, hogy a hódolat igazi értelme nem az egyénnek szól, hanem a mindenki szívében élő transzcendens szellemi valóság üdvözi a másik szívében lévő szellemi lényegiséget. Ám Daksa gögijében azt várta el a jelenlévőktől, hogy *őelőtte* hajbókoljanak. Siva erre nem volt hajlandó, mire Daksa átkot mondott rá – a szertartás botrányba fulladt.

Később Daksa újabb hatalmas áldozatra készült. Szatí, aki már nagyon vágyott arra, hogy rég nem látott rokonaival találkozzék, szeretett volna részt venni a ceremónián, bár sem ő, sem Siva nem kapott meghívást. Isteni férje figyelmeztette, nem lesz jó vége, ha elmegy. Ő mégis megjelent, ám apja és a jelenlévők megvetően keresztülnéztek rajta, csak anyja és lánytestvérei üdvözölték. Szatí megértette, ő itt már nem Daksa lánya, hanem az ellenség felesége. Szörnyű tette szánta el magát. Elhatározta, hogy tönkreteszi az áldozati ceremóniát, melynek, mint belátta, Daksa hatalmának fitogtatásán kívül egyetlen célja volt: inzultálni Sívát. Közölte apjával, hogy szégyelli a testet, mely létét Siva fennhéjázó ellenségének, Daksának köszönheti, így azon nyomban megszabadul tőle. Azzal jóga-transzba merülve levetette testét. (A történet későbbi változatai szerint a tűz istenét hívta, aki a testébe belépve hamuvá lobbantotta azt, illetve az áldozati tűzbe vetette magát, ahol elevenen elégett.)⁵

⁵ A hindu hagyomány szatí néven ismeri azt a szokást, mely szerint az özvegy, úgymond odaadása jeleként, elhamvasztatja magát férje halotti máglyáján. A szatí igaz, erényes nőt jelent, melyet azonban az angol gyarmatosítók tévesen alkalmaztak az önmagát elégető nőre, és a Szatí-mítoszban is feltehetőleg csak későbbi betoldásként jelenik meg az önégetés motívuma.

Maga a szokás kétségtelenül rendkívül ősi; számos nép körében előfordult, hogy egy jelentős férfiú a túlvilági utazására magával vitte legbecsebb tulajdonait: fegyvereit, ékszereit, lovait – és feleségét. A *Rigvédában* és az *Atharvavédában* is találhatunk utalást arra a szokásra, mely egészen időszámításunk korai századaikig élt: az özvegy odafekszik a máglyára halott férje mellé, ám nem égetik el, hanem a fő gyászoló arra kéri az elhunytat, hogy – mivel az asszony hű felesége volt életében, s az elkövetkezőben is szeretne majd vele lenni – adjon számára engedélyt, hogy ebben a világban maradjon, vagyonát pedig hagyja a leszármazottaira. Majd az elhunyt testvére, tanítványa vagy szolgálja megfogja az asszony kezét, és rituálisan visszahívja, illetve visszavezeti őt az

Szati halálának hírére Siva szörnyű haragra gerjedt. Miután az istenek egyesített erővel meggyőzték, hogy ne járja el a mindenséget elpusztító táncát, a *tándavát*, bozontos hajkoronájából egyetlen szálát tépett ki. Ebből egy ezernyi fejű-szemű-karú, vértől csöpögő tigrisbőrbe öltözött, lángoló íjjal felfegyverzett, kezeiben csatabárokot forgató szörnyeteg támadt, Virabhadra, aki a történet egyes változatai szerint magának Sivának az egyik alakja.⁶ A szörnyeteg szétrombolta az áldozatot, és hatalmas pusztítást rendezett a jelenlévők között. Daksa is elnyerte méltó büntetését: Virabhadra-Siva először pusztá kezével megfojtotta, majd levágta a fejét, és azt – mint valami felajánlást – az áldozati tűzbe dobta. Végül Visnu, hogy véget vessen az örjögő gyásznak, Szati testét, melyet Siva még mindig a karjában tartott, harci diszkoszával, a *szudarsana csakrával* darabokra vágta, és ezzel észre térítette Sivát. Szati testrészei szanaszét hullottak, és ahol földet értek, ott jöttek létre a *sakti-píthák*, az Istennő energiáinak központjaiként tisztelt kultikus helyek.⁷ Siva azonban kegyes volt, és megbocsátó. Amikor a túlélők Brahmával együtt alázatosan elébe járultak, visszaadta a többiek életét is. Daksa is újjászületett – nyakán egy (feláldozott) kecske fejével.

2.2. Párvatí vezeklése

Siva hitvese a Himalája istenének, Himavánnak a leányaként született újra. A leány, Párvatí már gyermekként Siva imádója volt, és lelkében sajgón égett a vágy, hogy felnőve Siva felesége legyen. Nárada, az égi bölcs beavatta a *pancsáksaríba*, az öt szótagos Siva-mantrába (Namah Sivája), és a Himalája egyik völgyébe költözve, ahol – mint mondták neki – az elmélkedő Siva is előszeretettel tanyázott, buzgón imádni kezdte a Nagy Istent.

Siva ez idő tájt maga is magányos aszkétaéletet élt a Himalája hófödte bércei között, szakadatlan meditációba merülten olvadt bele ön-szellemé óceánjába.

élok világába. Később a temetési ceremóniának ez a része pusztá formalitássá vált, és a feleségnek már nem is volt szükséges jelen lennie a halotthamvasztó helyen végzett szertartáson.

Az özvegyek máglyán való elégetéséről, a legősibb törvénykönyvek (dharma-szútrák) még semmit sem írnak, és az eposzokban is – Szitá “tűzpróbáját” leszámítva – csak a későbbi betoldásoknak minősített részekben találkozunk a szati említésével. A *Mahábháratában*, melynek történetében számtalan király hanyatlik a porba, özvegyeiknek rengeteg alkalma lenne, hogy elégezzék magukat, ám ez felettébb ritkán történik meg.

Az önégetés szokása azonban nem tűnt el Indiából. A Nagy Sándor hódításairól szóló görög beszámolókból hallunk róla ismét (ahol egy aszkéta önkéntes tűzhaláláról írnak), s a későbbi korokból számos emlékmű maradt ránk, melyek feliratai a halált önként vállalt asszonyokról szólnak. A legkorábbi, amelynek dátumát pontosan ismerjük, i.sz. 510-ből való. Egyes nézetek szerint a szati indiai elterjedéséhez hozzájárulhatott a közép-ázsiai nomád népek hódítása is, akik körében szintén élt ez a szokás. Az önégetést az asszony számára először még csak lehetőségnek tekintették, mellyel érdemeket gyűjthetett a halál utáni időszakra, a középkorra viszont a családi és társadalmi nyomás egyenest kötelezővé tette e gyakorlatot, kiváltképp a harcos kaszt asszonyai számára. A szatit 1835-től törvény tiltja, melynek megszületése nagyban köszönhető az első hindu reformerek egyikének, Rám Móhan Rojnak, aki évtizedes küzdelem során járta ki e kegyetlen gyakorlat betiltását a brit hatóságoknál.

⁶ A történet oly formában is ismert, miszerint a hajsza kétfelé vált, és egyik részéből támadt Virabhadra, a másiktól pedig Kálí, a rettenetes, pusztító Istennő.

⁷ A puránák India-szerte ötvenegy ilyen szent helyről tudnak, legnagyobb részük Bengálban található.

Nem érintették sem a földi, sem az égi világ történései. Ekkor azonban maguk az istenek avatkoztak bele a történet folyásába. Egy Táraka nevezetű aszura⁸ vezeklése révén óriási hatalomra tett szert, melyet az istenek sem tudtak letörni. Egy jóslat szerint csak Siva fia gyűrhetette őt le, ám vajmi kevés esély látszott arra, hogy a Nagy Isten otthagyja a magányt. Kapóra jött tehát az égieknek Párvatí szándéka, és megkérték Kámát, a vágy istenét, hogy nyilaival sebezze meg a nagy vezeklőt. Párvatí odaadó imádata megmozdította Siva szívét, aki csak egy pillanatra is, de kiemelkedett a meditációból, hogy megnézze, ki az, aki ily mélységes önátadással imádja őt. Elméje újra a világ felé fordult, és így sebezhetővé vált Káma nyilaira. Ezt a pillanatot választotta a ki a vágy istene, hogy kiröppentse virágnylait. Siva Párvatíra pillantott – és minden eldőlt. Az isteni aszkéta féktelen haragra gerjedt, hogy ily rútul csapdába ejtették: felnyitotta mindent pusztító harmadik szemét, és Káma teste semmivé lobbant. Siva tüstént visszatért a Kailásza hegyén lévő otthonába, Párvatíróól egyelőre hallani sem akart. A hegyek leánya erre rettenetes aszkézisbe fogott. Nyáron négy lobogó máglyával vette körül magát, feje fölött ötödik tűzként a perzselő nap izzott. Télen nyakig jéghideg vízbe merült, s mindeközben teljesen egyhegyüvé vált elméje egyetlen pillanatig nem fordult el Siva dicsőségétől. A vezeklés heve olyan erős volt, hogy égette az isteneket, akik könyörögni kezdtek, hogy Siva fogadja el végre Párvatít. Ő azonban, szokásához híven, még próbára tette a leányt, hogy megbizonyosodjon elméjének tisztaságáról és szándékának töretlenségéről. Először a hét Risit küldte hozzá, hogy lebeszéljék elhatározásáról, majd amikor ők sem tudták eltántorítani a hőslélkű leányt, ő maga jelent meg előtte fiatal bráhmín képében, és gúnyosan pocskondiázni kezdte Sívát, mondván, hogy egy ilyen szép fiatal nő minek megy hozzá egy háromszemű, koponyákat és kígyóbőrt viselő, hamuval bemázolt alakhoz, aki ökörháton közlekedik, és legszívesebben halotthamvasztó helyeken tanyázik. Amikor Párvatí már-már ki akarta hajítani a szemtelen bráhmint, az felfedte előtte valódi formáját, megfogta kezét, és közölte vele, hogy elfogadja feleségül. Az isteni párnak két gyermeke született: Szkanda⁹, aki az égi sereg élén elpusztította Táraka démont, és az elefántfejű Ganésa¹⁰, a *Mahábhárata* lejegyzője, akit az akadályok elhárítójaként imádnak a halandók.

⁸ Az aszurák ellenistenségek, titánok, gyakran, de rosszul használt fordulattal, "démonok", akik a mindenség feletti hatalomra törve szüntelen a kozmikus világrendet őrző istenségek, a dévák ellenében munkálkodnak.

⁹ Szkanda neve "ugró"-t, és így jelentéstársítással "ráugró"-t, "rátámadó"-t jelent. Egyéb nevei: Kárttikéja ("a Fiastyúk oltalmazottja", annak nyomán, hogy a mítosz szerint csecsemőként hat emlőjével a csillagkép Istennője táplálta, minek következtében hat fejet és tizenkét kart növesztett), Kumára ("ifjú", "herceg") vagy Szubrahmanja ("aki kedves a bráhmanáknak").

¹⁰ Ganésa vagy Ganapati "a ganák, az égi seregek ura". A róla szóló cikket részletesebben lásd a *Jóga – India világa* 1. számának 9–12. oldalán.

2.3. A mítosz tanulságai

A mítoszban Siva kegyes és pusztító arca egyaránt megjelenik, ám mindkettő végül a lélek felemelkedésének előmozdítója. A történet elejének negatív hőse, Daksa az egyre jobban felfuvalkodó egót reprezentálja, aki még a mindenség rendjét megtestesítő isteni hatalommal is dacol. Azonban ezzel a kérlelhetetlen kozmikus törvénnyel, melynek megtestesítője Siva-Mahádéva, senki sem szállhat szembe. Bár Siva egyetlen hajszálából – hatalmának kicsiny töredékéből – hívta elő Virabhadrát, még az égi istenek és bölcsek sem voltak képesek ellenállni neki. Daksa fejének levágása és az áldozati tűzbe hajítása az önös gögtől való megtisztulást – mintegy az “én halálát” – szimbolizálja: a holtából feltámasztott (“újjászületett”) Daksa már Siva odaadó híve.

Szati-Párvatí az isten felé alázatosan törekvő lélek, akinek azonban szintén át kell esnie az én halálán és a lelki újjászületésen. Ez azonban nem a dacos ego letörésén, hanem a tudatos önfeladáson keresztül megy végbe. Mint Szati, lemond a Daksától kapott testről, vagyis az öntelt, egoisztikus hatalommal való mindennemű kapcsolatáról. Párvatí vezeklésének mítosza pedig a tiszta, őszinte lélek Isten utáni vágyakozásának története, mely azt hivatott példázni, hogy az Istent nem a külső forma, hanem a teljes önfeladás révén tökéletesre csiszolt lélek szépségével lehet meghódítani. Még Káma, a vágy sem tudta véglegesen megnyerni a Nagy Istent Párvatí számára, akinek minden földi vágya Kámával együtt, hamuvá kellett lobbanjon. A lélek az Istent nem egy formális intézmény vagy rítus (mint a történetben a házasság), hanem a teljes önátadás révén nyerheti meg önmagának. Az isteni valóság nem birtokolható az “én istenem” (a történetben: az “én férjem”) és hasonló képzetek formájában. Az Istennel való viszonyban nincs helye az “én”-nek és az “enyémnek”. Így Siva is csak akkor fogadta el Párvatít, amikor az túllépett az “én és ő” képzetén, amikor már nem maradt lelkében semmi önösség, csak az “ő, ő, ő”.